

DOI 10.33294/2523-4234-2026-36-1-343-353

УДК 902.2/.3:904]:726:26-523.4](477.83-25=411.16)(093)

ORCID 0000-0001-7250-8020

ORCID 0009-0005-5542-3232

ISSN 2523-4234

**Остап Лазурко
Дарія Конів**

Археологія єврейських сакральних пам'яток у Львові

У статті підсумовано результати археологічного вивчення території “Площі трьох синагог” у Львові та зроблено спробу реконструювати історію забудови єврейської ділянки у середньовічному місті. Виявлені матеріали дозволяють деталізувати особливості повсякденної культури та духовного життя представників цієї етнічної спільноти. Зафіксовані завдяки роботам “Рятівної археологічної служби” криниці, елементи інженерної інфраструктури та фрагменти міського благоустрою свідчать про високий рівень розвитку міського середовища. Наукова новизна дослідження полягає в систематизації археологічних даних про єврейські сакральні пам'ятки Львова та їх інтерпретації у контексті розвитку міста і функціонування єврейської громади. Отримані результати доповнюють дані писемних джерел та можуть бути використані у процесі ревіталізації знищеної спадщини.

Ключові слова: археологія, Львів, міська археологія, розкопки, синагоги, євреї

**Ostap Lazurko
Daria Koniv**

The archaeology of Jewish sacred sites in Lviv

The results of archaeological investigations conducted at the site known as the “Three Synagogues” in Lviv and attempts to reconstruct the historical development and spatial organization of the Jewish quarter within the medieval city are summarized. It is focused on the archaeological exploration of Jewish sacred monuments, which represent an important component of the cultural and historical heritage of Lviv. Particular attention is paid to the remains of synagogue complexes and the surrounding urban infrastructure revealed during excavations carried out by the Rescue Archaeological Service. It is noted that the collected archaeological materials make it possible to clarify the structure of the Jewish district and to reconstruct certain aspects of everyday life and religious practices of the Jewish community that inhabited the area for centuries. Among the most significant findings are wells, elements of urban engineering infrastructure, fragments of pavement, and other components of urban improvement that illustrate the organization of the medieval urban environment. It is stated that these discoveries demonstrate a relatively high level of urban planning and infrastructure development within the Jewish quarter and provide valuable evidence of the functioning of communal and sacred spaces. It is also contributed to a better understanding of the spatial relationship between religious buildings and residential or economic structures within the medieval city. The archaeological evidence helps to verify and supplement written historical sources, many of which provide only fragmentary information about the development of the Jewish district.

The scientific novelty of the study lies in the systematization and interpretation of archaeological data related to Jewish sacred monuments in Lviv and in the attempt to integrate these findings into the broader context of the city’s historical development and the functioning of its Jewish community. The results obtained expand the available source base and may be applied in projects aimed at commemorating and revitalizing the destroyed Jewish cultural heritage of Lviv.

Keywords: archaeology, Lviv, urban archaeology, excavations, synagogues, Jews

Львів, місто із понад 770-літньою історією, майже від початку свого існування був територією перетину різних культур. Кожна із них залишила свій відбиток у вигляді мовних, релігійних, кулінарних, архітектурних та інших особливостей. Історія Львова після набуття магдебурзького права є взірцем класичного європейського міста, розвиток якого висвітлює широке коло історичних джерел. Серед писемних, лінгвістичних, нумізматичних та інших джерел чи не найважливіше місце посідають археологічні свідчення про минушину середньовічного Львова, адже саме вони дають змогу побачити матеріальну культуру міста і перевірити відомості передусім писемних джерел, так би мовити *in situ* та без суб’єктивних викривлень. Незважаючи на таку вирішальну роль археологічних джерел, з точки зору археології територія не тільки середньовічного середмістя, а й сучасного Львова загалом є доволі складним для дослідження об’єктом через низку чинників – передусім наявної щільної забудови і численних перебудов впродовж усього існування.

Нагодою для археологічного вивчення залишків більшості європейських середньовічних міст стали події Другої світової війни та післявоєнна відбудова і розбудова. Однак для Львова цей процес мав свої особливості.

Що собою являв середньовічний Львів? Відповідь на це питання не є однозначною. Як слушно зауважує Анна Кубіцька, залежно від зацікавлень дослідника, де архітектор вивчатиме забудову, соціолог чи антрополог – людей, географам буде важлива топографія, а історик мистецтва буде вивчати передусім місто як предмет мистецтва. І тим не менше, не оминаючи увагою підмічені відмінності, місто є специфічною формою загосподарювання простору, яка виконує численні та різномірні функції в рамках існування суспільств та держав (Kubiśka, 2015, s. 136). Власне ця дефініція є якнайбільш актуальною у вивченні спадщини етнічних громад, які проживали на теренах сучасного Львова, а серед них – і єврейської, яка і перебуватиме в центрі запропонованого дослідження.

Не зважаючи на впорядковане і багате зібрання різноманітних джерел щодо історії єврейської громади в середньовічному Львові, досі існує потреба узагальнення відомостей археологічних досліджень, які стосуються теми. Адже саме археологія дає змогу спростувати, деталізувати, матеріалізувати та додати об’єму знанням про повсякденне життя євреїв і їхню спадщину у Львові. Археологія дозволяє переглянути традиційні уявлення про Львів – місто всередині мурів, із ратушею та костелом, мурованою забудовою та різномірними дахами, зафіксоване на візуальних джерелах XVI–XIX ст., а також побачити тих, хто ходив вузькими вуличками і жив під цими дахами в середині єврейської ділянки.

Як відомо, уже в XIV ст. формується одна з характерних рис Львова – поділ на квартали за етнічною ознакою. У середмісті формується єврейський квартал, який займав південно-східну частину міста. З півдня єврейський квартал прилягав до

міських мурів, на сході обмежувався сучасною вулицею Арсенальною, на півночі – перехрестям сучасних вулиць Руської та Івана Федоровича, а в західній частині обмежувався сучасною вулицею Староєврейською. Ця ділянка формувала знаний в літературі єврейський квартал “в мурах”. Отже, єврейська громада належить до найдавніших етноконфесійних спільнот Львова та відіграла помітну роль у формуванні історичного й культурного розвитку міста. Її становлення сягає щонайменше XIV ст., коли в письмових джерелах з’являються перші згадки про єврейське населення у Львові (Меламед, 1994, с. 29–30).

Проте, євреї жили і “поза мурами”. Маємо достатньо свідчень, щоб стверджувати, що євреї оселилися у княжому Львові ще до середини XIV ст., заселяли район перед Краківською брамою – у межах сучасних вулиці Сянської та площі Старий Ринок (Меламед, 1994, с. 30–31). Ба більше, продовжували вони там жити і після входження Львова до складу Польського королівства і перепланування міста, на що вказує велика кількість синагог “поза мурами”.

Розвиток громади відбувався в контексті загальноміських процесів після надання місту магдебурзького права у 1356 р. королем Казимиром III Великим (Капраль, 1998). Цим привілеєм було санкціоновано існування у Львові повноправних *naciones Ormenorum, Iudeorum, Saracenorum, Thartarorum, Ruthenorum et aliorum quarumcumque* (нації вірмен, юдеїв, сарацинів, татар, русинів та будь-яких інших) та надано їм право на самоорганізацію. Упродовж наступних століть єврейське населення стало важливим елементом соціально-економічної структури міста, беручи активну участь у торгівлі, ремеслах і фінансових операціях, а також формуючи власні інституції релігійного та громадського життя.

Із розвитком громади у Львові сформувалася мережа об’єктів, пов’язаних із релігійною та суспільною діяльністю єврейського населення. Центральне місце в цій структурі посідали сакральні пам’ятки – синагоги, навчальні будинки (Бет Мідраші) та кладовища, які виконували не лише культові, а й важливі соціальні функції. Вони були осередками релігійної практики, освіти та внутрішньої організації громади, водночас відіграючи важливу роль у формуванні просторової структури єврейського кварталу міста. Однак переламним в історії цієї ділянки був 1943 р., коли під час окупації Львова нацистами більшість пам’яток єврейської спадщини була цілеспрямовано знищена.

Загалом, історія творення єврейської громади у Львові є добре висвітленою в джерелах та історіографії. Першою працею, яка описує функціонування єврейської общини є “Хроніка міста Львова” Дениса Зубрицького, зведена на основі архівних даних (Зубрицький, 2002). На довгий період часу вона залишалась єдиним джерелом, оскільки єврейська інтелігенція зосереджувалась радше на дослідженні та вивченні Талмуду і священних текстів, ніж своєї минувшини.

Ситуація докорінно змінилась у XIX ст. на хвилі Гаскали (єврейського просвітництва), що дало поштовх до зацікавлення євреями своєю історією. Габріель Сухистав “Мацет Кодеш” (1860–1869) провів “інвентаризацію” поховань на єврейському цвинтарі (на теренах сучасної вулиці Шпитальної), зібрав та розшифрував імена з надгробків, таким чином зберігши відомості про згодом утрачені пам’ятки поховальної культури (Бойко, 2004, с. 248).

Особливої уваги заслуговують праці Маєра Балабана: “Приватне життя львівських євреїв” (1905), “Львівські євреї на переломі XVI і XVII століть” (1908), “Єврейська діляниця, її історія та пам’ятки” (1909) (Шишка, 1997, с. 2–25). Їх наукова цінність передусім полягає в тому, що дослідник спирався на архівні джерела та власні спостереження. Вражає також різноплановість цих праць, які вміщують відомості як про соціокультурні зміни, економічну та політичну ситуації різних епох, так і про повсякденність. У “Єврейському альманасі” (1937) вміщено декілька статей М. Балабана з описом вулиць єврейського кварталу та відомостями про відомих єврейських діячів.

На початку XXI ст. у дослідженнях Оксани Бойко “Синагоги Львова” (Бойко, 2008), Андрія Козицького “Тіні єврейського міста” (Козицький, 2019) та Юрія Бірюлова “Єврейська архітектурна спадщина Львова” (Бірюлов, 2024), систематизовано архітектурну, соціальну та мистецьку цінність єврейської спадщини. В епоху Інтернету онлайн-ресурси містять різноманітні важливі джерела до вивчення юдейської минувшини, зокрема вебсайт громадсько-релігійної організації “Турей Загав” (<https://www.tureizahav.lviv.ua/ua/>), де систематично публікують різнопланову інформацію про минуле і теперішнє львівського єврейства, зокрема й те, що стосується архітектурно-археологічних пам’яток.

Не зважаючи на це, досі відсутня узагальнена картина історії євреїв у Львові за даними археології. Причиною цього може слугувати розпорошеність звітів, відсутність планових археологічних робіт у цьому напрямі внаслідок вже згадуваної наявної щільної забудови ділянки єврейської громади “в мурах”. Саме відсутність археологічних досліджень на території єврейської громади, яка населяла Краківське передмістя (окрім спорадичних знахідок єврейського начиння, як-от при дослідженнях на “Золотому Леві” у 1992 р.) (Івановський, 1993, с. 74–76) змушує зосередитись на території “в мурах” і показати планувальну структуру та локалізацію єврейських сакральних пам’яток в межах жидівського кварталу, окремо від передміської спільноти, дослідження якої поки відкладаємо на майбутнє.

По-перше, слід відзначити, що у Львові не існувало установи, повноваження якої зосереджувались на проведенні археологічних робіт на території міста. По-друге, міська археологія є складною через неможливість не лише проведення регулярних та стаціонарних археологічних робіт, а й інколи навіть їхнього попереднього планування. Саме цим пояснюється надходження спорадичної інформації про дослідження та строкатість установ, які цим займались.

Перші системні кроки у вивченні єврейської ділянки були зроблені ще у 1976 р., коли археологи Роман Багрій та Лариса Крушельницька працювали на місці зруйнованої Великої міської синагоги. Дослідження здійснювалися шляхом закладання шурфів уздовж стін споруди, що дозволило насамперед провести детальне вивчення та огляд фундаментів сакральної будівлі. Результатом цих робіт стало впорядкування площі споруди та трасування фундаментів будівлі 1801 р. Виявлення фрагментів пізньоготичних нервюр склепінь із поліхромним розписом свідчить про існування на цій ділянці ранішої споруди та на давність сакрального центру громади загалом (Велика, б. д.). На початку 1980-х рр. дослідження на цій території проводили спеці-

алісти Інституту “Укрзахідпроектреставрація” під керівництвом Ганни Новаківської. Експедиція зосередила увагу на натурних обстеженнях та консервації сусідньої синагоги “Золота Роза”. У 2007–2008 рр. група під керівництвом Юрія Лукомського на цій території виявив обгорілі конструкції дерев’яної забудови та чіткі сліди пожежі, що не раз траплялись у середмісті. Окрім цього, вдалось дослідити кам’яний фундамент прісінку синагоги та рештки дерев’яного вигрібного колодязя (Бойко, 2008, с. 122).

Новітній етап комплексних досліджень і впорядкування середмістя Львова був пов’язаний із підготовкою до проведення знакової події для історії не тільки міста, а й України загалом – чемпіонату з футболу “Євро 2012”.

Тоді в місті вже існувала установа, яка була покликана проводити рятівні розкопки, що і відображалось у її назві – Національний дослідний центр “Рятівна археологічна служба” (далі – РАС). Упродовж 2010–2012 рр. фахівці РАСу під керівництвом Остапа Лазурка та Олександра Сілаєва, провели чи не наймасштабніші дослідження ділянки, що дозволили детально реконструювати архітектурне обличчя трьох ключових об’єктів єврейського кварталу – Великої міської синагоги, синагоги “Золота Роза” та Бет Мідрашу.

Чому, власне, увагу археологів привертала саме ці об’єкти? В умовах середньовічного міста, парафіяльний костел чи, у нашому випадку, головна синагога були винятково важливим місцем для мешканців ділянки. Завжди, незалежно від конфесійної приналежності, городяни докладали зусиль, щоб їхня сакральна споруда була найвеличніша в місті чи в межах дільниці. Подібна будівля не лише слугувала для прославлення Бога, а й свідчила про престиж громади. Бет Мідраш та споруди шпиталів були також тісно пов’язані з релігійним життям мешканців, тому їхнє зовнішнє оздоблення свідчило про добробут громади.

Як уже згадувалося, археологічні дослідження на території Великої міської синагоги проводилось у вересні-жовтні 2012 р. під керівництвом О. Сілаєва. Під час розкопок було закладено шість шурфів, які на румовищах 1943 р. відкрили масивні фундаменти будівлі 1801 р. Ширина виявлених зовнішніх мурів божниці становила від 1,75 до 1,95 м, вони були зведені з вапнякового каміння на характерному жовтому вапняному розчині (Звіт-2). Особливо важливим результатом 2012 р. стала локалізація внутрішніх елементів планувальної структури: фундаментних основ колон молитовного залу та ряду вапнякового каміння, що ймовірно був основою біми (центрального підвищення для читання Тори).

Окрім залишків будівлі XIX ст., експедиція дослідила значно глибші та давніші горизонти. У шурфі № 3, на глибині понад 3 м, виявлено фрагменти дерев’яної забудови готичного міста. Тут відкрито, ймовірно, рештки споруди, представлені горизонтально покладеним брусом та глиняною долівкою, що датуються XV ст. Також зафіксовано залишки кам’яного мощення, що могло належати до подвір’я синагоги XVI–XVIII ст., та дерев’яний водозбірник (Звіт-2). Загалом, цей факт є дуже важливим свідченням того, як у Львові формувалася мережа вулиць. Як правило, в середньовічному місті будинки чергувались із незабудованими ділянками, створюючи вигляд шахівниці. За свідченням науковців, покриття вулиць (проїжджої та пішоїдної

частин) могло бути різним: дерев’яний настил та галуззя клали або безпосередньо на денну поверхню дороги, або ж дорожнє полотно додатково покривали бруківкою. Допоки міська влада не проводила регуляцію вуличного покриття, такі конструкції душе швидко руйнувались, засипались сміттям (Nawrołska, 2012, s. 91), що робить знахідку у Львові вкрай важливою. Блоки міської забудови, окреслені перетином вулиць, в середньовічних містах поділялись на менші модулі – дільниці чи парцелі. Парцелі перебували у приватній власності, передавались у спадок за умови сплати податку місту. Власне в контексті реконструкції ранньої міської історії є важливим визначення первинних меж, розмірів та форми парцелей, а також простеження подальших змін у забудові. Археологічний матеріал, виявлений на теренах єврейської дільниці у Львові, дає змогу з’ясувати особливості процесу міської забудови.

На дільниці виявлено значну кількість матеріалів широкого часового проміжку – від XV до початку XX ст. Найчисленнішою групою знахідок є кераміка: горщики, макітри, миски та сковорідки на ніжках, прикрашені лощеним орнаментом або розписом. Скляні вироби представлені фрагментами гутних штофів, пляшок та чарок зеленого й коричневого кольорів. Серед металевих знахідок особливу цінність становлять елементи синагогального декору – підсвічники та багато оздоблені рамки (Звіт-2). Знахідки монет допомогли уточнити датування окремих шарів. Увесь комплекс віднайдених артефактів свідчить про високий матеріальний статус їхніх власників, а також є чудовим джерелом для реконструкції торговельно-економічних відносин у тогочасному Львові.

Підсумовуючи результати досліджень 2012 р., фахівці дійшли висновку, що попри руйнацію 1943 р., об’єкт зберіг високу наукову та архітектурну цінність. Виявлені фундаменти дозволили вивчити особливості споруди синагоги, матеріали і техніки, використані під час зведення. Виявлені артефакти свідчать про безперервне формування юдейської дільниці впродовж понад 600 років і розкривають деякі аспекти повсякденної культури її мешканців у різні хронологічні періоди. Однак обмежена площа розкопок на той час не дала змоги відтворити повну картину найдавніших етапів забудови, зокрема підтвердити існування ймовірної фахверкової синагоги XIV ст.

Ще одним об’єктом для дослідження став Бет Мідраш. В юдаїзмі – це спеціалізована інституція, що виконує функції релігійно-просвітницького та науково-екзегетичного центру, призначеного для поглибленого вивчення Торичного права, Мішни, Талмуду та пізнішої равіністичної літератури. В архітектурно-функціональному аспекті Бет Мідраш є автономною спорудою або окремим приміщенням у комплексі синагоги, обладнаним великою бібліотекою галахічних і агадичних джерел (Бет-мідраш, 2021). Бет Мідраші були поширеними і у львівському середмісті. Одним з них є Бет Мідраш біля синагоги “Золота Роза” (вулиця Староєврейська, 41). Протягом 2010–2012 рр. на досліджуваній дільниці тривали археологічні вишукування РАСу під керівництвом О. Лазурка та О. Сілаєва.

Для досягнення поставленої мети на території об’єкта було розплановано та закладено три стратегічні траншеї та один шурф, що дозволило охопити ключові конструктивні вузли будівлі. Під час розкопок у першій траншеї, розташованій у південно-західній частині залу, на глибині понад 1 м було виявлено коронку колони.

Зокрема, за результатами розкопок встановлено методику будівництва та особливості техніки мурування. Конструкція була залита вапняно-піщаним розчином, а поруч із нею чітко простежувалися фундаментні рови, що залишилися від моменту її встановлення (Звіт-1).

Друга траншея, закладена у північно-західному секторі ділянки, дозволила не лише відкрити фрагмент ще однієї колони, а й провести глибше зондування для пошуку західного муру споруди. Результати підтвердили наявність фундаменту стіни, яка частково перерізається сучасною будівлею. Важливою знахідкою в цьому секторі став горілий прошарок, перерізаний пізнішими вкопами, що вказує на історичні епізоди пожеж або масштабних перебудов комплексу.

Третя траншея, розташована у північно-східній частині, дала змогу зафіксувати параметри фундаменту північно-східної колони, розміри якої склали 1,10 на 1,60 м. Поряд із цією колоною було знайдено фрагменти цегляної кладки, які за своїм розташуванням та характером, імовірно, належать до залишків біми, що було композиційним ядром залу.

Завершальним етапом польової фіксації стало закладання шурфу в північно-східному куті молитовного залу. Тут археологи виявили фрагмент східного муру та підтвердили, що північний мур споруди зберігся безпосередньо під існуючим маркуванням території (Звіт-1). Таким чином, проведена експертиза дозволила повністю локалізувати фундаменти трьох колон, визначити точне проходження західного та східного мурів, а також гіпотетично визначити кут конструкції біми.

Поряд із рештками фундаментів археологи зафіксували елементи пізньої інфраструктури, зокрема кам'яний колектор другої половини XIX ст. Його руйнування, згідно з аналізом, відбулася, ймовірно, близько 1870 р. під час будівництва прибудови до молитовного залу. Проте найбільш цінними для розуміння середньовічного минулого ділянки стали нижні горизонти. На значній глибині (понад 2,8 м) було виявлено унікальний дерев'яний водозбірник XVII–XVIII ст. у формі квадратного колодязя зі зрубною конструкцією стінок. Окрім водозбірника, було зафіксовано фрагменти дерев'яних брусів та долівки зі спресованої глини з домішками цегли-пальцівки. Найдавнішим горизонтом забудови виявилися залишки дерев'яного паркану у вигляді вертикально забитих у материк кілків, загострених на чотири грані. Стратиграфічне положення цих кілків та супутній матеріал дозволяють датувати цей об'єкт XIV–XV ст., що є прямим археологічним підтвердженням заснування юдейської ділянки у Львові в період пізнього середньовіччя (Звіт-1).

Чому колодязям та водозбірникам приділялась така увага в археологічних звітах? Як пише Анна Кубіцька, середньовічне місто потребувало великої кількості води – як для потреб мешканців домогосподарств, так і для потреб розвиненого ремесла (Кубіцька, 2015, s. 137). З огляду на цю особливість, наявність водозбірників та колодязів біля будинків свідчила про важливий етап розвитку міської інфраструктури Львова. Колодязі середньовічних міст могли бути як приватними, так і публічними. Останній вид розміщувався на перехрестях вулиць та на головних площах. Тому важливою є також наявність колодязя на території навколо синагоги у Львові. Сам вигляд колодязя та матеріали, з яких він був збудований, залежали від фінансових можливостей власника

ділянки чи мецената. Адже з часів античності забезпечення містян водою було традиційною практикою евергетизму – проявом доброчинності найзаможніших мешканців міста. Значні розмір та глибина виявленого колодезя свідчили про важливість об’єкта в структурі тогочасного Львова. Факт засипання колодезя є типовим етапом існування таких об’єктів у європейських містах, коли вони втрачали своє значення чи вичерпували потужності. Тоді їх використовували як ями для нечистот чи смітники.

На ділянці робіт зібрано 213 одиниць різнопланових матеріалів, що охоплювали період з XIV до XIX ст. Основну групу знахідок складає побутова кераміка: горщики з рифленням та косичкоподібним орнаментом, світлоглиняний посуд, розписаний червоно-коричневою фарбою, а також полив’яні вироби XVIII ст. Окремо виділяються макітри з масивними ручками та миски на кільцевих піддонах. Архітектурно-декоративна кераміка представлена коробчастими кахлями з рельєфним рослинним орнаментом, що були типовими для XVII–XIX ст. Скляні знахідки, виготовлені переважно з гутного зеленуватого скла, включають горловини пляшок із карнизоподібним завершенням та денця келихів. Серед індивідуальних знахідок особливу увагу привертають керамічна люлька східного типу, пружинний замок та монета-крейцер 1775 р., що є важливим хронологічним маркером австрійського періоду.

У 2015 р. археологічні дослідження торкнулись території внутрішньої частини синагоги “Золота Роза”; роботи проводились групою під керівництвом Миколи Шніцара. Нагодою для проведення цього дослідження стала робота в рамках підготовки до проєкту “Площа трьох синагог”, який мав на меті створення своєрідний “музею під відкритим небом” (Середюк, 2015). У трьох шурфах загальною площею 22,5 м² виявлено 9 археологічних об’єктів та понад сотню знахідок. Встановлено, що верхні шари досліджуваної ділянки (до глибини 0,7–2,5 м) сформовані переважно будівельним сміттям та суглинками, безпосередньо пов’язаними зі зведенням синагоги (Звіт-3). Проте під цими напластуваннями зафіксовано значно давніші перекладені культурні шари XIV–XVI ст., які свідчать, що в зазначений період ця територія використовувалася як внутрішнє подвір’я приватної парцелі.

Ключовим об’єктом, що підтверджує факт зведення синагоги на місці парцелі, став дерев’яний колодезь, виявлений у першому шурфі на глибині 2,45 м. Ця каркасна споруда розміром 1,3×1,35 м зведена з масивних брусів, з’єднаних через пази у вертикальних кутових стовпах, та обшальована дошками. Висота збереженої частини колодезя – 2,2 м, а в його заповненні археологи знайшли 15 фрагментованих посудин XV–XVI ст. (Звіт-3). Наявність поруч залишків дерев’яного тину з березових кілків, переплетених прутами, та господарських ям кінця XIV ст. підкріплює гіпотезу про інтенсивне господарське життя дільниці у досинагогальний період. За допомогою розкопок встановлено, що під час будівництва синагоги верхню частину колодезя зруйнували, а саму територію частково вирівняли та засипали сумішню будівельного сміття та землі.

В межах шурфів у 2015 р. також уточнено етапи будівництва самої синагоги. У першому та другому шурфах розкрито фундаментну частину біми, підшва якої залягала на глибині близько 2,5 м. Її наземна частина мала овальну форму, сформовану з фігурної цегли, тоді як нижній рівень був вимуруваний під прямим кутом. У другому шурфі виявлено кам’яний мур, який, імовірно, належав до первісного етапу існування

синагоги, до її розширення на захід, а пізніше на цей мур були “посаджені” колони молитовного залу (Звіт-3). Також у південно-західному куті синагоги зафіксовано масивну кам'яну арку, підшва якої заходила в материкову глину на глибину 4,2 м. Важливим елементом благоустрою будівлі виявилася система дерев'яних дренажних колодязів і труб, виготовлених із дошок та скріплених кутовими зарубками. Ця система, датована періодом спорудження синагоги, забезпечувала відведення води з території споруди.

Описана система водостоків є важливою для вивчення історії міського благоустрою, адже із розбудовою міста зростала потреба у забезпеченні придатною для споживання водою. Це, своєю чергою, сприяло появі системи труб та водоводів, які постачали чи відводили воду до приватних або публічних водозбірників (часто це були закопані в землю великі бочки). Такі водозбірники, зокрема, слугували знаряддям регулювання наповнення водних магістралей (Kubicka, 2015, s. 138).

Рухомий археологічний матеріал, знайдений під час робіт, представлений переважно керамікою, що дає змогу чітко датувати виявлені об'єкти. Найбільш репрезентативною є колекція з колодязя: опуклобок горщики XV ст. з валикоподібними карнизами та глеки XVI ст., серед яких виділяється посудина східного типу з високою горловиною та характерним декором. Також знайдено фрагменти макітр, сковорідок із трубчастими ручками та унікальний полив'яний кухоль, прикрашений наліпними медальйонами.

Особливий науковий інтерес становлять фрагменти імпортованих мисок на кільцевому піддоні XIV ст., виявлені у передматерикових шарах, що вказує на активні торговельні зв'язки мешканців тогочасного Львова. Єдина металева знахідка – залізний ніж із прямою спинкою – доповнює картину матеріального побуту.

Протягом останніх 10 років розкопки на території єврейської дільниці середньовічного Львова не проводились внаслідок низки вагомих причин. Попри це, матеріал, зафіксований під час досліджень в межах проекту “Площа трьох синагог”, дає змогу суттєво доповнити історію цієї території та визначити особливості функціонування єврейської громади в різні хронологічні періоди. Слід зауважити, що більшість матеріалів, виявлених під час розкопок, нині зберігаються у фондах Львівського історичного та Винниківського історико-краєзнавчого музеїв.

Дослідження на території єврейської дільниці виявили і простежили зміни та вдосконалення, внесені мешканцями протягом століть, а також зафіксували технологічний розвиток матеріальної культури. На сьогоднішній день завдяки археологічним роботам вивчено багато аспектів спорудження синагог як центру суспільно-політичного життя юдеїв середньовічного Львова. Однак слід пам'ятати, що все ще існують області, які потребують поглибленого аналізу та інтерпретації. Середньовічне місто загалом, і єврейська спадщина в ньому зокрема, залишаються (і ще довго залишатиметься) захопливою, але не повністю дослідженою сферою зацікавлень для археологів. Такий стан речей пов'язується із особливостями довготривалої, щільної міської забудови, нівелюванням і перебудовами в межах міських укріплень упродовж усієї історії Львова. Предмети побуту, виявлені під час розкопок на згаданих об'єктах, дають змогу реконструювати особливості повсякденного життя різних прошарків населення єврейської дільниці і підкреслити їхній доволі високий рівень заможності. Зафіксовані рештки кількох криниць, системи водоводу та водозбірників свідчать про

високий рівень інженерно-технічної думки як на території окремої ділянки, так і в межах середньовічного Львова загалом. Наявність криниць та їхні конструктивні особливості дозволяють висувати припущення про організацію забезпечення питною водою мешканців ділянки в досинагогальний період та в пізніші часи.

Загалом, культова та житлова забудова середньовічної єврейської ділянки Львова та особливості функціонування громади потребують поглибленого вивчення, а часом – і віднайдення. Унаслідок історичних подій ХХ ст., зокрема, Другої світової війни та повоєнних трансформацій міського середовища, значна частина цих об’єктів була знищена або втратила первісний вигляд. Сьогодні ортодоксальна єврейська громада Львова “Турей Загав” бореться за збереження та відновлення знищених юдейських сакральних пам’яток. У цьому контексті особливого значення набувають археологічні дослідження, які дають змогу доповнювати дані письмових джерел, реконструювати планувальну структуру сакральних комплексів і, в перспективі, посприяють ревіталізації цих об’єктів.

1. Бет-мідраш. (2021). *Велика українська енциклопедія* [електронна версія]. <https://vue.gov.ua/Бет-мідраш>
2. Бойко, О. (2008). *Синагоги Львова*. Львів: ВНТЛ-Класика.
3. Бойко, Х. (2004). Єврейські цвинтарі в архітектурному ландшафті Східної Галичини: проблеми збереження і стан дослідженості. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*, 505, 243–250.
4. Бірюльов, Ю. (2024). *Єврейська архітектурна спадщина Львова*. Львів: Видавництво Старого Лева.
5. Велика міська синагога. (б. д.). *Турей Загав*. <https://www.tureizahav.lviv.ua/ua/judejska-dilnycja-lvova/velyka-miska-synagoga.html>
6. **Звіт-1:** Лазурко, О., Шніцар, М. (2011). *Звіт про результати археологічних досліджень Бет Мідрашу на вул. Староєврейській, 41 у м. Львові у 2010 р.* Науковий архів НДЦ РАС ІА НАНУ, НД 2011: АР-7.
7. **Звіт-2:** Сілаєв, О., Лазурко, О. (2012). *Велика міська синагога*. Науковий архів НДЦ РАС ІА НАНУ.
8. **Звіт-3:** Шніцар, М., Лазурко, О. (2016). *Звіт про результати археологічного нагляду з шурфуванням на території синагоги Турей Загав (Золота Роза) у м. Львові у 2015 р.* Науковий архів НДЦ РАС ІА НАНУ, НД 2016: АР-2.
9. Зубрицький, Д. (2002). *Хроніка міста Львова*. Львів: Центр Європи.
10. Івановський, В. (1993). Археологічні дослідження Львова у 1992 р. *Studia archaeologica*, 1, 74–76.
11. Капраль, М. (1998). *Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.* Львів, 27–28.
12. Козицький, А. (2019). *Тіні єврейського міста*. Львів: Літопис.
13. Меламед, В. (1994). *Євреї во Львові*. Львів: Текоп.
14. Середюк, Н. (2015, 2 жовтня). У Львові єврейський квартал стане громадським простором: деталі. *Твоє місто*. https://tvoemisto.tv/news/u_lvovi_ievreyskyy_kvartal_stane_gromadskym_prostorom_detali_73272.html
15. Шишка, О. (1997, листопад). Євреї Львова: історія та історики. *Галицька брама*, 2-25.
16. Kubicka, A. (2015). Średniowieczne miasto oczami archeologa – ile prawdy jest w dzisiejszym wyobrażeniu przeszłości? *Ogrody Nauk i Sztuk*, 5, 135–140.

17. Nawrońska, G. (2012). *Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych*. Elbląg.

References

1. Bet-midrash. (2021). *Velyka ukrainska entsyklopediia* [elektronna versiiia]. <https://vue.gov.ua/Bet-midrash> (in Ukrainian).
2. Boiko, O. (2008). *Synahohy Lvova*. Lviv: VNTL-Klasyka (in Ukrainian).
3. Boiko, Kh. (2004). Yevreiski tsvyntari v arkhitektornomu landshafti Skhidnoi Halychyny: problemy zberezhenia i stan doslidzhenosti. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, 505, 243–250 (in Ukrainian).
4. Biriulov, Yu. (2024). *Yevreiska arkhitekturna spadshchyna Lvova*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (in Ukrainian).
5. Velyka miska synahoha. (n. d.). *Turei Zahav*. <https://www.tureizahav.lviv.ua/ua/judejska-dilynycja-lvova/velyka-miska-synagoga.html> (in Ukrainian).
6. Lazurko, O., Shnitsar, M. (2011). *Zvit pro rezultaty arkhieolohichnykh doslidzhen Bet Midrashu na vul. Staroievreiskii, 41 u m. Lvovi u 2010 r.* Naukovyi arkhiv NDTs RAS IA NANU, ND 2011: AR-7 (in Ukrainian).
7. Silaiev, O., Lazurko, O. (2012). *Velyka miska synahoha*. Naukovyi arkhiv NDTs RAS IA NANU (in Ukrainian).
8. Shnitsar, M., Lazurko, O. (2016). *Zvit pro rezultaty arkhieolohichnoho nahliadu z shurfuvaniem na terytorii synahohy Turei Zahav (Zolota Roza) u m. Lvovi u 2015 r.* Naukovyi arkhiv NDTs RAS IA NANU, ND 2016: AR-2 (in Ukrainian).
9. Zubrytskyi, D. (2002). *Khronika mista Lvova*. Lviv: Tsentri Yevropy (in Ukrainian).
10. Ivanovskiy, V. (1993). Arkheolohichni doslidzhenia Lvova u 1992 r. *Studia archaeologica*, 1, 74–76 (in Ukrainian).
11. Kapral, M. (1998). *Pryvilei mista Lvova XIV–XVIII st.* Lviv, 27–28 (in Ukrainian).
12. Kozyttskyi, A. (2019). *Tini yevreiskoho mista*. Lviv: Litopys (in Ukrainian).
13. Melamed, V. (1994). *Evrey vo Lvove*. Lvov: Tekop (in Russian).
14. Serediuk, N. (2015, Zhovten 2). U Lvovi yevreyskyi kvartal stane hromadskym prostorum: detali. *Tvoie misto*. https://tvoemisto.tv/news/u_lvovi_ievreyskyy_kvartal_stane_gromadskym_prostorum_detali_73272.html (in Ukrainian).
15. Shyshka, O. (1997, Lystopad). Yevrei Lvova: istoriia ta istoryky. *Halyska brama*, 2-25. (in Ukrainian).
16. Kubicka, A. (2015). Średniowieczne miasto oczami archeologa – ile prawdy jest w dzisiejszym wyobrażeniu przeszłości? *Ogrody Nauk i Sztuk*, 5, 135–140 (in Polish).
17. Nawrońska, G. (2012). *Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych*. Elbląg (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 12.09.2025
прийнята до друку після рецензування 22.09.2025
опублікована (оприлюднена) 29.05.2026

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).